

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	13
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	16
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	17
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	22
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	23
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	25
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	31
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑΚΟ ΜΑΝΑΤΖΜΕΝΤ	 39
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΥΓΕΙΑ (e-Health)	 43
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΥΓΕΙΑΣ	 52
3.1 Η «Δι@ύγεια» στον χώρο της υγείας	57
3.1.1 Νομοθετικό πλαίσιο	57
3.1.2 Βασικά χαρακτηριστικά.....	60
3.1.3 Μηχανισμοί και ακολουθούμενες διαδικασίες	62
3.1.4 Αριθμός Διαδικτυακής Ανάρτησης (ΑΔΑ)	66
3.1.5 Θεματολογία ανάρτησης	69
3.1.6 Περιορισμοί στη δικτυακή ανάρτηση πράξεων και αποφάσεων.....	70
3.2 Το πρόγραμμα «ESY.net» («BI.Forms»)	72
3.2.1 Νομοθετικό πλαίσιο	72
3.2.2 Βασικά χαρακτηριστικά.....	73

3.2.3	Μηχανισμοί και ακολουθούμενες διαδικασίες	76
3.2.4	Χρησιμότητα του προγράμματος	77
3.3	«Παρατηρητήριο Τιμών» Κεντρικής Επιτροπής	
	Προμηθειών Υγείας	78
3.3.1	Νομοθετικό πλαίσιο	79
3.3.2	Βασικά χαρακτηριστικά	80
3.3.3	Μηχανισμοί και ακολουθούμενες διαδικασίες	82
3.3.4	Χρησιμότητα του προγράμματος	84
3.4	Η έννοια της αξιολόγησης	87
	ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	89
	ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	107
5.1	Μεθοδολογία μελέτης βιβλιογραφικής ανασκόπησης	108
5.2	Σχεδιασμός και είδος έρευνας	109
5.3	Άδειες διεξαγωγής της έρευνας	110
5.4	Πρωτογενής έρευνα στην Ελλάδα	112
5.4.1	Δείγμα	113
5.4.2	Ερευνητικά εργαλεία	113
5.4.3	Πιλοτική εφαρμογή	116
5.5	Διενεργούμενη έρευνα στην Κύπρο	117
5.5.1	Νοσηλευτικά ιδρύματα	117
5.5.2	Δείγμα	129
5.5.3	Ερευνητικό εργαλείο	130
5.5.4	Πιλοτική εφαρμογή	132
5.6	Συλλογή και ανάλυση δεδομένων	132
5.7	Αξιοπιστία και εγκυρότητα	135
5.8	Ηθικά ζητήματα	136
	ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΕΥΡΗΜΑΤΑ	140
6.1	Η έρευνα στην Ελλάδα	140
6.1.1	Δημογραφικά και προσωπικά χαρακτηριστικά των εργαζομένων που συμμετείχαν στην έρευνα	140
6.1.2	Στάσεις και απόψεις των εργαζομένων	146
6.1.2.1	Ενημέρωση και διάχυση των προγραμμάτων	147
6.1.2.2	Εκπαίδευση των χειριστών	149
6.1.2.3	Ομοιογένεια/προτυποποίηση καταγραφών	152
6.1.2.4	Προβλήματα-δυσχέρειες κατά την εφαρμογή των προγραμμάτων	155
6.1.2.5	Εναισθητά προσωπικά δεδομένα	163

6.1.2.6	Ενημέρωση των πολιτών	166
6.1.2.7	Χρησιμότητα των προγραμμάτων και η συμβολή τους στο νοσοκομειακό μάνατζμεντ	167
6.1.2.8	Διασύνδεση των εξεταζόμενων προγραμμάτων μεταξύ τους και με άλλα ηλεκτρονικά προγράμματα υγείας	188
6.1.2.9	Προτεινόμενες λύσεις.	193
6.1.3	Στάσεις και απόψεις των μάνατζερ νοσηλευτικών ιδρυμάτων για τα εξεταζόμενα ηλεκτρονικά προγράμματα	202
6.1.3.1	Προφίλ των μάνατζερ που συμμετείχαν στην έρευνα	202
6.1.3.2	Στάσεις και απόψεις των μάνατζερ για τη χρησιμότητα των προγραμμάτων και τη συμβολή τους στο νοσοκομειακό μάνατζμεντ	203
6.1.3.3	Προβλήματα-δυσχέρειες κατά την εφαρμογή των προγραμμάτων	223
6.1.3.4	Αξιολόγηση εκπαίδευσης των χειριστών	225
6.1.3.5	Δυνατότητες διασύνδεσης των ηλεκτρονικών προγραμμάτων υγείας	226
6.1.3.6	Προτεινόμενες λύσεις για την αξιοποίηση των ηλεκτρονικών εφαρμογών στον χώρο της υγείας	229
6.2	Η έρευνα στην Κύπρο	235
6.2.1	Δημογραφικά και προσωπικά χαρακτηριστικά των διοικητικών λειτουργών που συμμετείχαν στην έρευνα	235
6.2.2	Στάσεις και απόψεις των Κύπριων διοικητικών λειτουργών	238
6.2.2.1	Χρησιμότητα και αναγκαιότητα των προγραμμάτων.	238
6.2.2.2	Προσδοκώμενα οφέλη από την εισαγωγή των ηλεκτρονικών προγραμμάτων στο κυπριακό σύστημα υγείας	247
6.2.2.3	Διαλειτουργικότητα ηλεκτρονικών προγραμμάτων	252
6.2.2.4	Προαπαιτούμενα για την υλοποίηση ηλεκτρονικών εφαρμογών στα κυπριακά νοσοκομεία	252
6.2.2.5	Συμμετοχή διοικητικών λειτουργών στην ομάδα των χειριστών	254
6.2.2.6	Προτάσεις αξιοποίησης των ηλεκτρονικών προγραμμάτων στο πλαίσιο του Γενικού Συστήματος Υγείας (Γε.Σ.Υ.).	256
	ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΣΥΖΗΤΗΣΗ	258
7.1	Ηλεκτρονικά προγράμματα, ολοκληρωμένα πληροφοριακά συστήματα νοσοκομείων και ανοικτή διακυβέρνηση	258
7.2	Η συμβολή των ηλεκτρονικών προγραμμάτων στο νοσοκομειακό μάνατζμεντ	263
7.3	Οι χειριστές των προγραμμάτων	271

7.4	Παράγοντες διαμόρφωσης στάσεων και απόψεων των χειριστών . .	277
7.5	Το στοιχείο της διαλειτουργικότητας	281
7.6	Δυσλειτουργίες, οφέλη και προσδοκίες από την εφαρμογή ηλεκτρονικών προγραμμάτων στον χώρο της υγείας.	287
7.7	Η οπτική των μάνατζερ.	294
7.8	Περιορισμοί της μελέτης	302
7.9	Υλοποίηση των προγραμμάτων «Δι@ύγεια», «ESY.net» («BI.Forms») και «Παρατηρητήριο Τιμών» στα κυπριακά νοσηλευτικά ιδρύματα	303
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ		313
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		321
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ		
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι Αποτελέσματα έρευνας στην Ελλάδα		347
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ Αποτελέσματα έρευνας στην Κύπρο		398

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη έχει διεξαχθεί στο πλαίσιο του Διδακτορικού Προγράμματος Ειδίκευσης στη Διοίκηση Υπηρεσιών και Μονάδων Υγείας του FREDERICK UNIVERSITY CYPRUS υπό την καθοδήγηση του Καθηγητή Ευάγγελου Κ. Μωραΐτη, από κοινού με τους Καθηγητές Γεώργιο Χαραλάμπους και Ελένη Γελαστοπούλου. Η εκπόνησή της αφορά την αξιολόγηση των ηλεκτρονικών προγραμμάτων της «Δι@ύγείας», του «ESY.net» («BI.Forms») και του «Παρατηρητηρίου Τιμών» της κεντρικής Επιτροπής Προμηθειών Υγείας, που υλοποιούνται τα τελευταία χρόνια στο ελληνικό σύστημα υγείας, και την έκταση της συμβολής τους στο νοσοκομειακό μάνατζμεντ μέσα από τη διερεύνηση των στάσεων και των απόψεων των εξουσιοδοτημένων χειριστών τους στα δεκατρία (13) δημόσια νοσηλευτικά ιδρύματα που ανήκουν στην 4η Υγειονομική Περιφέρεια (Υ.Πε.) Μακεδονίας και Θράκης του ελληνικού Υπουργείου Υγείας.

Από την ανάλυση του θέματος επιχειρείται να διαφανεί η συμβολή των προγραμμάτων στην προώθηση βασικών αρχών της δεοντολογίας της υγείας, στην αλλαγή κουλτούρας στη δημόσια διοίκηση και στην υιοθέτηση σύγχρονων πρακτικών μάνατζμεντ, στρατηγικού σχεδιασμού και ανοικτής διακυβέρνησης, που διέπονται κυρίως από τις αρχές της διαφάνειας (transparency), της αποδοτικότητας (efficiency), της ισότητας (equity) και της ανταποκρισιμότητας (responsiveness). Η μελέτη είναι πρωτότυπη για τα ελληνικά δεδομένα, καθώς πρόκειται για καινούργιες ηλεκτρονικές εφαρμογές που δεν έχουν τύχει ακόμη μιας αρχικής σφαιρικής αποτίμησης, ενώ παράλληλα ενδιαφέρει άμεσα και την υπό διαμόρφωση κυπριακή πραγματικότητα, αφού αναμένεται να εξαχθούν πολύτιμα συμπεράσματα για τη δυναμική και τις δυνατότητες των συγκεκριμένων ηλεκτρονικών προγραμμάτων αναφορικά με τον διοικητικό-οικονομικό, καθώς και τον κλινικό έλεγχο με κριτήρια κόστους και παραγωγικότητας, που καθιστούν αναγκαία την υιοθέτησή τους και από το κυ-

πριακό σύστημα υγείας στο πλαίσιο της αναμενόμενης υλοποίησης στο νησί του Γενικού Συστήματος Υγείας (Γε.Σ.Υ.).

Βασικός άξονας ανεύρεσης πηγών πληροφόρησης, σχετικών με το υπό εκπόνηση θέμα, στάθηκε η βιβλιογραφική ανασκόπηση συγγραμμάτων και άρθρων της τελευταίας κυρίως δεκαπενταετίας, προκειμένου να επιτευχθεί η επικαιροποίηση των στοιχείων και η αποτύπωση της παρούσας κατάστασης. Πληροφορίες αντλήθηκαν από τη βιβλιοθήκη του FREDERICK UNIVERSITY και τη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κύπρου στη Λευκωσία, από την κεντρική βιβλιοθήκη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, καθώς και από ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες και βάσεις δεδομένων, όπως οι: AMAZON, COCHRANE LIBRARY, PUBMED, GOOGLE SCHOLAR, OPEN LIBRARY, WORLDCAT, LIBRARY GENESIS, ACADEMIA.EDU, HEAL.LINK (Hellenic Academic Libraries), ΕΑΔΔ (Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών) και Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (Open Arhives.gr). Παράλληλα μελετήθηκαν οι σχετικές ευρωπαϊκές οδηγίες, οι εκθέσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπως και οι ελληνικοί νόμοι, εγκύκλιοι και υπουργικές αποφάσεις. Πληροφοριακό υλικό αντλήθηκε επίσης από τα διαδικτυακά μαθήματα που προσέφεραν το Πανεπιστήμιο της Γενεύης (Global Health: An Interdisciplinary Overview) και το Columbia University (HI-FIVE: Health Informatics For Innovation, Value & Enrichment Clinical Perspective) μέσω της ηλεκτρονικής πλατφόρμας e-learning COURSERA.

Επιπρόσθετα, χρησιμοποιήθηκαν ποικίλα στοιχεία αναφορικά με τον τρόπο υλοποίησης των ηλεκτρονικών προγραμμάτων και την επιμόρφωση των χειριστών τους, την υφιστάμενη κατάσταση των πληροφοριακών συστημάτων των νοσοκομείων και το διαθέσιμο προσωπικό πληροφορικής αλλά και τη στελέχωση των διοικητικών και οικονομικών υπηρεσιών, που συλλέχθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας στα ελληνικά δημόσια νοσοκομεία από τις Υποδιευθύνσεις και τα Τμήματα της Πληροφορικής Οργάνωσης, τις Υποδιευθύνσεις της Οικονομικής και της Διοικητικής Υπηρεσίας, καθώς και από τα αυτοτελή Τμήματα Ελέγχου Ποιότητας, Έρευνας και Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης, τα οποία δραστηριοποιούνται στα υπό μελέτη νοσοκομεία μεγάλης δυναμικότητας. Πληροφορίες για την επιμόρφωση των χειριστών αναζητήθηκαν επίσης τόσο από το αρμόδιο Τμήμα Έρευνας και Ανάπτυξης και το Τμήμα Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης και Διεθνών Συνεργασιών της 4ης Υγειονομικής Περιφέρειας Μακεδονίας και Θράκης όσο και από το Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης (Περιφερειακό Ινστιτούτο Επιμόρφωσης Θεσσαλονίκης). Τους ευχαριστώ θερμά για την άριστη συνεργασία, όπως και τα οικεία Επιστημονικά και Διοικητικά Συμβούλια των νοσηλευτικών ιδρυμάτων, τους Διοικητές/Διοικήτριες και τους Αναπληρωτές Διοικητές / Αναπληρώτριες Διοικήτριες, καθώς και τη Διοίκηση της Υγειονομικής Περιφέρειας, που χρη-

σίμειψε ως μελέτη περίπτωσης (case study), για την παραχώρηση των απαιτούμενων αδειών διεξαγωγής της έρευνας.

Ευχαριστώ επίσης την Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής της Κύπρου και το αρμόδιο Γραφείο του Επιτρόπου Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα της Κυπριακής Δημοκρατίας για τη διατύπωση της σύμφωνης γνώμης τους ως προς το υποβληθέν ερευνητικό πρωτόκολλο. Ευχαριστώ κυρίως τις Διοικήσεις των γενικών δημόσιων νοσοκομείων των τεσσάρων μεγαλύτερων κυπριακών πόλεων (Λευκωσία, Λεμεσός, Λάρνακα και Πάφος), καθώς και την Επιστημονική Επιτροπή Προώθησης Ερευνών του κυπριακού Υπουργείου Υγείας για την άμεση παραχώρηση αδείας διενέργειας ατομικών και ανώνυμων ημιδομημένων συνεντεύξεων σε στρωματοποιημένο δείγμα διοικητικών λειτουργών τους, που αποτελούν τους εν δυνάμει χειριστές των προγραμμάτων.

Για την ευγενική παραχώρηση του ερωτηματολογίου που χρησιμοποιήθηκε και αφορούσε το πρόγραμμα της «Δι@ύγειας», θα ήθελα να ευχαριστήσω το Τμήμα Διαφάνειας της Διεύθυνσης της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Ηπείρου - Δυτικής Μακεδονίας και ειδικά τον κ. Νίκο Ντέμο. Ιδιαίτερως ευχαριστώ τον Καθηγητή Άρη Σισσούρα για τις καίριες επισημάνσεις του, που προσέδωσαν άλλο εύρος και δυναμική στα ερευνητικά εργαλεία της μελέτης, τόσο στο ερωτηματολόγιο όσο και στην τελική μορφή που έλαβαν οι οδηγοί συνεντεύξεων, ούτως ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της συγκεκριμένης έρευνας. Η βοήθειά του στάθηκε πολύτιμη και εξόχως τιμητική για εμένα.

Θερμές ευχαριστίες αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω στον επιβλέποντα καθηγητή μου, Δρα Ευάγγελο Μωραΐτη, για πάρα πολλούς λόγους: για την υπομονή και την επιμονή του, την ένθερμη υποστήριξη, την εμπνευσμένη καθοδήγηση και τη διαρκή ανταπόκρισή του σε κάθε βήμα της έρευνας και της συγγραφής. Ομολογουμένως, συνέβαλε τα μέγιστα στη βελτίωση της ερευνητικής μου προσπάθειας και στην τελική διαμόρφωση της παρούσας μελέτης. Πολλές ευχαριστίες οφείλω επίσης στα μέλη της συμβουλευτικής μου επιτροπής, καθώς και στην καθηγήτρια του προγράμματος Δάφνη Καϊτελίδου, για τις πολύτιμες επισημάνσεις και τις προτάσεις τους, οι οποίες εμπλούτισαν το ερευνητικό μου πρωτόκολλο με σημαντικές για την έρευνα παραμέτρους.

Για την επιτυχή ολοκλήρωση της μελέτης ευχαριστώ τους προϊσταμένους των Υποδιευθύνσεων και των επιμέρους Τμημάτων Διοικητικών και Οικονομικών Υπηρεσιών των υπό εξέταση δημόσιων νοσοκομείων σε Ελλάδα και Κύπρο, τους προϊσταμένους και το προσωπικό των Τμημάτων Πληροφορικής Οργάνωσης των νοσηλευτικών ιδρυμάτων που απασχόλησαν τη συγκεκριμένη έρευνα, τους καθηγητές και τους συμφοιτητές μου για τη συνεργασία και τις συμβουλές τους, τη γραμματέα και συγχρόνως «ψυχή» του προγράμματος

Αντιγόνη Πατσαλίδου για τον άφογο επαγγελματισμό της, το προσωπικό της βιβλιοθήκης του FREDERICK UNIVERSITY στη Λευκωσία, της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κύπρου στην ίδια πόλη, καθώς και το προσωπικό της κεντρικής βιβλιοθήκης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, την υποψήφια διδάκτορα του Πανεπιστημίου Μακεδονίας Κα Μαρία Σιαμάγκα για τη στατιστική επεξεργασία των αποτελεσμάτων, καθώς επίσης όλους τους συναδέλφους μου, στην Ελλάδα και στην Κύπρο, χωρίς τη συλλογική συμμετοχή των οποίων δεν θα είχε καταστεί δυνατή η κατάληξη της πολυετούς αυτής ερευνητικής διαδρομής.

Ιδιαίτερώς ευχαριστώ τους συναδέλφους μου κ.κ.: Ανδρέα Λιόντο από την Υποδιεύθυνση Πληροφορικής και Οργάνωσης του Πανεπιστημιακού Γενικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης ΑΧΕΠΑ, Μαρία Αμανατίδου από το Τμήμα Ελέγχου Ποιότητας, Έρευνας και Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης του Πανεπιστημιακού Γενικού Νοσοκομείου Αλεξανδρούπολης (Έβρου), Σοφία Παυλίδου από το Τμήμα Ελέγχου Ποιότητας, Έρευνας και Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης του Γενικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης ΙΠΠΟΚΡΑΤΕΙΟ, Θανάση Μελίτο από το Τμήμα Πληροφορικής και Οργάνωσης του Γενικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης ΑΓΙΟΣ ΠΑΥΛΟΣ, Τριαντάφυλλο Ντεφούδη από το Τμήμα Πληροφορικής και Οργάνωσης του Αντικαρκινικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης ΘΕ-ΑΓΕΝΕΙΟ, Μαρία Χρηστίδου, Διευθύντρια της Διοικητικής Υπηρεσίας του Γενικού Νοσοκομείου Χαλκιδικής, Μαριάννα Αθανασιάδου από τη Γραμματεία Διοίκησης του Γενικού Νοσοκομείου Κιλκίς, Σοφία Χατζή από το Τμήμα Ελέγχου Ποιότητας, Έρευνας και Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης του Γενικού Νοσοκομείου Σερρών, Λευτέρη Σαραφίδη από το Τμήμα Πληροφορικής και Οργάνωσης του Γενικού Νοσοκομείου Δράμας, Ευαγγελία Παλιούρα από την Υποδιεύθυνση Πληροφορικής και Οργάνωσης του Γενικού Νοσοκομείου Καβάλας, Βαγγέλη Σάρκαβο από το Τμήμα Πληροφορικής και Οργάνωσης του Γενικού Νοσοκομείου Ξάνθης, Γιάννη Σπανό, Προϊστάμενο του Τμήματος Πληροφορικής και Οργάνωσης του Γενικού Νοσοκομείου Κομοτηνής ΣΙΣΜΑ-ΝΟΓΛΕΙΟ και Θανάση Ζαγκουλντούδη, Διευθυντή της Διοικητικής Υπηρεσίας του Γενικού Νοσοκομείου Διδυμοτεύχου, οι οποίοι ορίστηκαν από τις διοικήσεις τους ως υπεύθυνοι να εποπτεύσουν τη διαδικασία διανομής των ερωτηματολογίων δυνάμει του νέου Ευρωπαϊκού Κανονισμού 2016/679/ΕΕ της 27ης Απριλίου περί προστασίας των προσωπικών δεδομένων, όπως εξειδικεύθηκε με την υπ' αριθμ. 24/2018 Απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα της Ελληνικής Δημοκρατίας, και οι οποίοι διευκόλυναν ποικιλοτρόπως τη διεξαγωγή της έρευνας στα νοσηλευτικά ιδρύματα όπου υπηρετούν.

Άφησα για το τέλος τα πιο αγαπημένα μου πρόσωπα καθώς και άτομα, για τα οποία νιώθω μεγάλη ευγνωμοσύνη. Ευχαριστώ, λοιπόν, πρώτα και πάνω

απ' όλους την οικογένειά μου, τον σύζυγό μου Ιάκωβο και τα παιδιά μου Ευαγγελία και Δημήτρη, για τη συνεχή ενθάρρυνση και την αμέριστη συμπαράστασή τους, την οικογένεια Πέτρου και Μαρίας Παπαπολυβίου που αποτελούν στην Κύπρο το δεύτερο σπίτι μας, καθώς και τον συντονιστή του προγράμματος, Δρα Γεώργιο Χαραλάμπους, για την ευκαιρία που μου έδωσε και για την απλόχερη εμπιστοσύνη με την οποία με περιέβαλλε καθ' όλη τη διάρκεια της φοίτησής μου στον μεταπτυχιακό και εν συνεχεία στον διδακτορικό κύκλο σπουδών που διηύθυνε. Τους ευχαριστώ όλους από καρδιάς για τη βοήθεια και τη στήριξή τους.

Σοφία Βουτσίδου-Μιχαηλίδου
Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 2020